

PUNIMI PËRFUNDIMTAR

Vizita studimore e RAN në Ballkanin Perëndimor

9–10 maj 2023, Paris, Francë

Menaxhimi i nevojave të fëmijëve të kthyer

Rezultatet kryesore

Në vitet e fundit, gratë dhe fëmijët nga territoret e kontrolluara më parë nga Daesh-i janë riatdhesuar në shumë shtete, duke përfshirë Ballkanin Perëndimor (BP) dhe Shtetet anëtare të BE-së (SHA). Megjithatë, menaxhimi i të fëmijëve të kthyer mbetet një detyrë mjaft e re dhe në zhvillim të vazhdueshëm për këto shtete.

Një spektër i gjerë i masave mund të merren në periudhën midis ardhjes së fëmijëve dhe riintegrit të tyre të suksesshëm; në mënyrë të ngjashme, shumë palë të interesuara përkatëse mund të luajnë një rol pozitiv në mbështetjen e proceseve të risocializimit të fëmijëve të kthyer.

Gjatë një vizite studimore në Paris, pjesëmarrësit nga BP vizituan **Departamentin e drejtësisë për të mitur** (DDP) në kuadër të **Ministrit francez të drejtësisë** dhe u takuan me administratorë dhe praktikantë për të diskutuar qasjen franceze në menaxhimin e fëmijëve të kthyer. Përveç kësaj, ata diskutuan për masat dhe mekanizmat e ndryshëm që përdoren aktualisht në rajonet e tyre.

Disa nga gjetjet kryesore të takimit janë si në vijim.

1. Pjesëmarrësit janë pajtuar për rëndësinë vendimtare të një **qasjeje me shumë agjenci** në mbështetjen e rehabilitimit dhe risocializimit të fëmijëve të kthyer. Ekipet multidisiplinare dhe perspektivat multisektoriale janë thelbësore në nivel kombëtar dhe lokal, në komunitetet ku do të jetojnë fëmijët.
2. Në shumicën e rasteve, **fëmijët riatdhesohen me nënat e tyre**. Femrat e kthyer në Francë i nënshtrohen hetimeve dhe ndjekjes penale; në Ballkanin Perëndimor gratë zakonisht nuk hyjnë në sistemin e drejtësisë penale. Në vend të kësaj, ata mbeten me fëmijët e tyre dhe integrohen në programet e rehabilitimit dhe riintegrit jashtë sistemit të drejtësisë.
3. Roli i **gjyqtarëve për të mitur** ndryshon shumë në kontekstin francez përballë kontekstit të Ballkanit Perëndimor: në Francë, ata janë përgjegjës për koordinimin e masave të zbatueshme për fëmijët e kthyer. Në Ballkanin Perëndimor, nga ana tjetër, ato nuk luajnë asnjë rol në proces, gjë që parandalon vendosjen e ndërhyrjeve në një kornizë të qartë ligjore.

Ky punim ofron një pasqyrë të qasjes franceze për menaxhimin dhe riintegritin e fëmijëve të kthyer, duke përshkruar aktorët e ndryshëm të përfshirë dhe sfidat e hasura deri më tani. Pason një diskutim i qasjeve dhe masave të vendosura në rajonin e Ballkanit Perëndimor, duke përfshirë një analizë të dallimeve dhe ngjashmërive me strukturën franceze dhe boshllëqet dhe praktikatat e mira të identifikuara nga praktikuesit pjesëmarrës.

Qasja franceze

Shtrirja e fenomenit

Në më pak se 1 vit, Franca ka riatdhesuar më shumë se 100 fëmijë nga Siria dhe Iraku përmes 3 operacioneve të mëdha (35 të mitur në korrik të vitit 2022, 40 në tetor të vitit 2022 dhe 32 në fillim të vitit 2023).¹Përveç kësaj, rreth 200 fëmijë janë kthyer në Francë në mënyrë të pavarur me familjet e tyre. Besohet se afërsisht 100 janë ende në zonën e konfliktit. Shumica e fëmijëve që janë kthyer në Francë deri më sot janë nën moshën 10 vjeç; pak më shumë se gjysma kanë lindur në Francë dhe pjesa tjetër në shtete të tjera, kryesisht në Siri dhe Irak.

Fëmijët janë kthyer në Francë përmes një prej rrugëve të mëposhtme:

- disa familje u kthyen në Francë duke përdorur mjetet e tyre, me autoritetet franceze që mësuan për kthimin e tyre vetëm pas mbërritjes së tyre;
- disa individë dhe familje të kthyer sipas një protokollit franko-turk që lejon Turqinë të dëbojë në Francë individë që përpiqen të arrijnë (ose të largohen) nga Siria;
- shumë u riatdhesuan nga autoritetet gjyqësore franceze nga kampet në veri-lindje të Sirisë, duke përfshirë jetimët, fëmijët me gjendje kritike shëndetësore dhe fëmijët me nënat e tyre.

Franca ka miratuar një sistem gjyqësor specifik për trajtimin e të kthyerve, duke përfshirë fëmijët: procedurat gjyqësore sistematike zhvillohen nën koordinimin e zyrës kombëtare të prokurorisë kundër terrorizmit (Parquet national anti-terroriste ose PNAT). Fëmijët e kthyer hyjnë në fushën e mbrojtjes së fëmijëve, pasi gjyqtari për të mitur është përgjegjës për çdo vendim gjyqësor të marrë. Kushtet e menaxhimit gjyqësor, mjekësor dhe arsimor të të fëmijëve të kthyer u përcaktuan në një dokument ndërministror në vitin 2018 dhe u ndryshuan më tej në prill të vitit 2022; ²dokumenti gjithashtu ndan një rol të rëndësishëm për gjyqtarin hetues antiterrorist dhe gjyqtarin për të mitur. Qëllimi, përmes punës multidisiplinare, është t'i mundësojë fëmijës të bëjë një jetë të rregullt dhe të ketë një fëmijëri të rregullt.

Në rastin e fëmijëve të kthyer, gjyqtari për të mitur është një aktor kryesor që përcakton mbështetjen arsimore dhe sigurimin e kujdesit shoqëror për fëmijët (duke përfshirë familjet kujdestare dhe/ose vendosjet rezidenciale), dhe koordinon vlerësimin e tyre mjekësor dhe psikologjik, regjistrimin në shkollë dhe format e decentralizuara të mbështetjes për të akomoduar lidhjet familjare individuale.³

Qasja me shumë agjenci

Nën koordinimin e gjyqësorit, në Francë thirren aktorë të ndryshëm për të vlerësuar dhe adresuar nevojat e fëmijëve të kthyer.

Departamenti i drejtësisë për të mitur në Ministrinë e Drejtësisë është përgjegjës për vlerësimin e ndihmës arsimore: sigurimin e kujdesit të përshtatur, përcaktimin nëse prindërit dhe/ose familja më e gjërë mund të plotësojnë nevojat e fëmijës dhe sigurimin e informacioneve kryesore mbi domosdoshmërinë e masës(ave) vijuese. Ideja është të vlerësohet mundësia e kthimit të fëmijës në familjen e tyre/familjen e zgjeruar. Qëllimi është që fëmija të kthehet në familjen e tij nëse plotësohen kushtet, gjë që nuk ndodh gjithmonë: familja e gjërë mund të mos e njohë domosdoshmërisht fëmijën dhe/ose mjedisi mund të përbëjë rrezik për fëmijën.

¹ [Troisième opération de rapatriement de femmes et d'enfants français des camps de prisonniers en Syrie - Libération \(liberation.fr\)](https://liberation.fr)

² [Légifrance - Droit national en vigueur - Circulaires et instructions - Instruction relative à la prise en charge des mineurs à leur retour de zone d'opérations de groupements terroristes \(notamment la zone irako-syrienne\) \(legifrance.gouv.fr\)](https://legifrance.gouv.fr)

³ [Prononcé le 5 octobre 2022 - Éric Dupond-Moretti 05102022 Djihadistes français | vie-publique.fr](https://www.vie-publique.fr)

Këshilli i Departamentit menaxhon⁴ kujdesin social brenda një familje të mundshme kujdestare ose vendosje rezidenciale, dhe me mbështetjen e PJJ, kryen një vlerësim vjetor të cilësisë së kujdesit të secilit aktor të përfshirë në menaxhimin e fëmijëve të kthyer.

Ministria e Shëndetësisë koordinon vlerësimin e parë, duke ndarë me gjyqtarin për të mitur gjetjet somatike dhe mjekësore-psikologjike, si dhe rekomandimet për kujdes të mundshëm afatgjatë. Ky vlerësim përdoret si bazë për identifikimin e nevojave për kujdes afatshkurtër, afatmesëm dhe afatgjatë në nivel somatik (infeksioni, ushqyerja e keqe, sëmundjet kronike, etj.) dhe gjithashtu mund të diagnostikojë, përmes konsultimeve mjekësore-psikologjike, çrregullimet e shëndetit mendor (p.sh. sindroma e stresit post-traumatik). Agjencitë rajonale shëndetësore janë përgjegjëse për identifikimin e strukturave dhe profesionistëve që mund të sigurojnë ndjekje adekuatë për të miturit dhe/ose familjet e tyre.

Së fundi, **Ministria e Arsimit** ofron mbështetje për shkollimin dhe arsimin, me qëllim zhvillimin e planeve të personalizuara të riintegrit të shkollave. Fokusi është te fëmijët me nevoja të veçanta, veçanërisht ata me njohuri të kufizuara të gjuhës frënge.

Në vitin 2017, u krijua një divizion i veçantë i kufizuar i **Njësisë për parandalimin e radikalizimit dhe mbështetjes për familjet (CPRAF)**⁵ për të adresuar nevojat e fëmijëve të kthyer. Aktorët në këtë divizion janë përgjegjës për shkëmbimin e informacioneve dhe zhvillimin e planeve të personalizuara të kujdesit. Kur është e mundur, aktorët e divizionit takohen para se fëmija të mbërrijë në komunitet; ata vazhdojnë të takohen në baza tremujore më pas, derisa fëmija të arrijë moshën madhore.

Sfidat

Ekzistojnë disa elemente dhe aspekte sfiduese në menaxhimin e fëmijëve të kthyer, për sa i përket traumës së përjetuar në zonat e konfliktit, si dhe vështirësive administrative dhe emocionale të natyrshme në procesin e risocializimit dhe riintegrit.

1) Gjendja civile dhe çështjet ligjore

Fëmijët e lindur në zonat e konfliktit nuk kanë gjendje civile ose dëshmi të vërtetuar të prejardhjes, dhe lidhjet familjare vetëm mund të supozohen. Kjo mungesë e një marrëdhënieje të njohur ligjërisht prind-fëmijë mund të shkaktojë komplikime në aspektin administrativ, p.sh. mungesa e dokumenteve të identitetit mund të pengojë udhëtimin ose qasjen në shërbime të caktuara.

Testimi gjenetik mund të përdoret për të konfirmuar identitetin e fëmijës dhe për të përcaktuar prejardhjen e tij, dhe rrjedhimisht edhe përshtatshmërinë e tij për kombësinë. Megjithatë, testimi gjenetik konsiderohet një masë invazive dhe në Francë kjo procedurë bie në kompetencën ligjore të një gjyqtari civil dhe jo të një gjyqtari për të mitur. Procedura civile mund të jetë e gjatë. Përveç kësaj, në disa raste, gratë morën një rol të nënës dhe u kujdesën për jetimet ose fëmijët që nuk ishin biologjikisht të tyre, që do të thotë se nuk mund të supozohet ligjërisht që të gjitha gratë që kthehen me fëmijë janë nënat e tyre.

2) Riintegrimi socio-edukues

⁴Këshilli i Departamentit është asambleja konsultative e departamentit si komunitet territorial, i formuar nga këshilltarët e departamentit të zgjedhur për 6 vjet.

CPRAF, i krijuar në vitin 2014, është një organ i posaçëm parandalues që operon në nivel vendor dhe kryesohet nga prefekti (një zyrtar i lartë i qeverisë), që synon të mbështesë kujdesin social, arsimor, mjekësor, psikologjik dhe/ose profesional të individëve potencialisht të radikalizuar dhe familjet e tyre.

Pas kthimit të tyre, fëmijët përballen me sfida të shumta që lidhen me përvojat e tyre traumatike në zonat e konfliktit: këto përfshijnë boshllëqe në arsim, vështirësi në përshtatjen me dallimet kulturore dhe stigmatizim pas kthimit në Francë. Aktorët në riintegrimin socio-edukues të fëmijëve të kthyer mund të përballen me detyra të vështira dhe zgjedhje kritike, siç shpjegohet më poshtë.

- a. **Familja.** Prindërit dhe/ose familja e zgjeruar nuk janë gjithmonë në gjendje të plotësojnë nevojat e fëmijës dhe të sigurojnë një mjedis të sigurt dhe të qëndrueshëm. Megjithatë një jetë e qëndrueshme familjare mund të jetë një faktor mbrojtës, një kontekst familjar në të cilin anëtarët ndajnë ideologjinë ekstremiste ose nuk mund të përpunojnë përvojat e kaluara mund të jetë një faktor rreziku. Në Francë, Departamenti i drejtësisë për të miturit vlerëson nëse familja është e gatshme të ndjekë rekomandimet e kujdesit mjekësor dhe social.
- b. **Marrëdhënia me nënën.** Ndërsa ishin jashtë vendit, fëmijët e kthyer zakonisht vareshin nga mbështetja e nënave të tyre. Megjithatë, pasi nënat e riatdhesuara t'i nënshtrohen hetimit dhe ndjekjes penale, fëmijët e tyre ndahen nga pika e tyre (shpesh e vetmja) e referencës. Megjithatë në teori mund të organizohen vizita me nënat e burgosura (të drejtat e vizitës përcaktohen nga gjykatësi për fëmijë), në praktikë kjo mund të jetë e vështirë nga ana logjistike nëse përfshin fluturimin në një qytet tjetër, gjë që kërkon dokumente të përshtatshme udhëtimi/identifikimi. Nënat mund të ndikojnë ndjeshëm (pozitivisht dhe negativisht) në rezultatin e proceseve të rehabilitimit dhe risocializimit.
- c. **Gjuha.** Fëmijët që kanë jetuar në zona konflikti mund të kenë një gjuhë amtare të ndryshme nga ajo e vendit të tyre, duke rezultuar në barriera gjuhësore, vështirësi në krijimin e marrëdhënieve me bashkëmoshatarët e tyre, qasjen në shërbime dhe integrimin në shkollë. Këto konsiderata mund të zbatohen edhe për një grup më të gjerë aspektesh kulturore.

3) Roli i profesionistëve

Ekspertët dhe profesionistët e përfshirë në menaxhimin e fëmijëve të kthyer mund të përjetojnë presion, dhe për pasojë ankth, në lidhje me kryerjen e detyrave të tyre. Meqenëse kthimi i fëmijëve është një fenomen relativisht i fundit, sfidat janë disi të reja për ta, dhe barrierat kulturore dhe gjuhësore mund të përkeqësojnë një situatë tashmë sfiduese. Së fundi, shumë praktikues janë të përfshirë në menaxhimin dhe mbështetjen e fëmijëve të kthyer, secili me një kulturë specifike profesionale. Nevojitet një përpjekje për të siguruar koordinim efektiv me shumë agjenci në këtë kontekst. Trajnimi që përfshin profesione të ndryshme është treguar të jetë një mjet efektiv, jo vetëm për të rritur njohuritë mbi mekanizmat ekzistues ndërmjësor dhe aftësitë e specializuara të kërkuara për të mbështetur traumën e fëmijëve të vegjël, por edhe si një mjet për të krijuar marrëdhënie të mira profesionale midis palëve të interesuara përkatëse.

Pjesët më të rëndësishme të diskutimit

Pjesëmarrësit diskutuan masat dhe mekanizmat e vendosur për të lehtësuar riintegrimin social të fëmijëve të kthyer, duke përfshirë gjithashtu dallimet dhe ngjashmëritë në përvojat e përfaqësuara gjatë takimit.

Sfidat e përbashkëta dhe qasjet e ngjashme

Fëmijët që kthehen nga zonat e konfliktit kanë përjetuar përvoja të shumta, të rënda dhe traumatike, duke rezultuar në zhvillimin e ndaluar, çrregullime të gjumit dhe lidhjes, reagime të shqetësuara ndaj zhurmave të forta dhe probleme të rënda të të mësuarit (veçanërisht në periudhën fillestare pas kthimit). Meqenëse disa prej këtyre fëmijëve duhej të merrnin role të të rriturve kur ishin në Siri ose Irak, ata mund të luftojnë për të pranuar statusin e tyre të fëmijës kur të kthehen. Përveç kësaj, ata shpesh janë inkurajuar të jenë të fshehtë dhe kanë tendencë ta mbajnë këtë qëndrim pas riatdhesimit. Qasjet në Francë dhe në Ballkanin Perëndimor bazohen në premisën se fëmijët janë kryesisht viktimë dhe se veprimet dhe ndërhyrjet duhet të synojnë sigurimin e interesit më të mirë të fëmijës.

Në të dy kontekstet, objektivi kryesor i masave të rehabilitimit dhe risocializimit është normalizimi i jetës së përditshme të fëmijëve. Regjistrimi në shkollë dhe arsim përgjithësisht perceptohet si vendimtar për këtë qëllim dhe ka konsensus për nevojën e miratimit të një qasjeje rast pas rasti, pasi çdo situatë kërkon masa të përshtatura. Duke pasur parasysh traumat fizike dhe psikologjike që fëmijët mund të kenë përjetuar jashtë vendit, është praktikë e zakonshme të kryhen kontrole mjekësore dhe vlerësime të nevojave pas mbërritjes, për të formësuar rrugën përpara.

Barrierat gjuhësore dhe mungesa e një statusi të qartë ligjor për fëmijët e lindur në zonat e konfliktit si Siria ose Iraku mund të pengojnë qasjen në shërbime dhe të ndikojnë negativisht në procesin e risocializimit. Mungesa e një identiteti kulturor të përbashkët mund të jetë gjithashtu një çështje për fëmijët që kanë kaluar pjesën më të madhe të jetës së tyre jashtë shtetit të tyre të origjinës. Në këtë drejtim, janë promovuar disa iniciativa për të tejkaluar hendekun dhe për të njohur fëmijët me historinë dhe kulturën kombëtare. Në Kosovë*,⁶ për shembull, procesi i rehabilitimit dhe risocializimit përfshin vizita në muze dhe vende historike përkatëse për të rritur kuptimin dhe lidhjen emocionale me kulturën kosovare. Në disa vende, të kthyerit shprehin skepticizëm ndaj komuniteteve lokale. Në Maqedoninë e Veriut, për shembull, të kthyerit e kishin të vështirë t'u besonin komuniteteve lokale myslimane për arsye ideologjike; aktorët në menaxhimin e të kthyerve (duke përfshirë fëmijët) kështu duhej të reflektonin më tej se me cilët individë/organizata do të ishte më mirë të punonin. Në këtë kuptim, përfshirja e klerikëve mund të ketë një efekt pozitiv, pasi narrativat në lojë mund të përfshijnë (dhe shfrytëzojnë) mesazhe fetare, por nuk rekomandohet gjithmonë pasi mund të nxisë një reagim të menjëhershëm të skepticizmit.

Ekipet multidisiplinare lokale dhe kombëtare janë krijuar ose po krijohen në vendet që marrin fëmijë të kthyer. Në këtë drejtim, përveç qasjes franceze të paraqitur më lart, shumë shembuj të praktikave të mira mund të gjurmohen në rajonin e Ballkanit Perëndimor, duke përfshirë si në vijim.

- Qendra e koordinimit kundër ekstremizmit të dhunshëm në Shqipëri, e cila koordinon përpjekjet e LEDH në vend, duke përfshirë riatdhësimin dhe rehabilitimin e luftëtarëve të huaj terroristë (LHT) dhe familjeve të tyre, mbështetet në një gamë të gjerë ekspertize multidisiplinare.
- **Divizioni për parandalim dhe riintegrim**, i themeluar nga Ministria e Punëve të Brendshme të Kosovës, dhe **grupi ndërinstytucional i punës** që merret me të kthyerit, duke përfshirë fëmijët, i përbërë nga aktorë të kujdesit shëndetësor, agjencitë e zbatimit të ligjit, prokurorët dhe përfaqësuesit përkatës ministror.
- **Grupi ndërministror i punës** i krijuar në Maqedoninë e Veriut për të menaxhuar kthimin dhe trajtimin e të kthyerve, nën koordinimin e përgjithshëm të **Zyrës të Koordinatorit kombëtar kundër terrorizmit**.

Nga përvojat e përfaqësuara në takim, është e qartë se krahas koordinimit në nivel qendror/kombëtar, kërkohej edhe ekipe multidisiplinare edhe në nivel lokal, në komunitetet ku fëmijët riintegrohen pas kthimit të tyre dhe kontroleve fillestare shëndetësore. Ndërsa puna me shumë agjenci është shumë e rëndësishme, ajo ka sfidat e saj: hezitimin për të ndarë njohuritë dhe informacionin, kulturat e ndryshme profesionale të natyrshme në secilin rol dhe vështirësitë e qenësishme të koordinimit dhe bashkëpunimit në përgjithësi. Për të adresuar sfidat në lidhje me shkëmbimin e informacionit, Maqedonia e Veriut aktualisht po zhvillon një bazë të dhënash që do të lehtësojë qasjen dhe shkëmbimin e të dhënave përkatëse midis palëve të interesuara.

Perspektiva dhe masa të ndryshme

Ndërsa shumë elementë dhe qasje janë të ngjashme midis vendeve që përjetojnë kthimin e LHT-ve dhe familjeve të tyre, disa aspekte menaxhohen ndryshe për shkak të resurseve të ndryshme në dispozicion dhe pikëpamjeve

⁶*Ky përcaktim është pa paragjykim ndaj qëndrimeve mbi statusin dhe është në përputhje me RKS KB 1244/1999 dhe Opinionin e GJND-së për shpalljen e pavarësisë të Kosovës.

divergjente mbi fenomenin. Tre pikat kryesore të mëposhtme u diskutuan në thellësi nga pjesëmarrësit në funksion të mekanizmave të ndryshëm të promovuar nga palët e interesuara të përfshira.

- **Mbështetja psikologjike.** Ka pasur një konsensus të përgjithshëm në lidhje me vlerën dhe nevojën e përfshirjes së një dimensionit të mbështetjes psikologjike në menaxhimin e fëmijëve të kthyer. Megjithatë, në disa zona të Ballkanit Perëndimor, ka mungesë të profesionistëve të specializuar (p.sh. psikiatër për fëmijë) të cilët mund të angazhohen gjatë gjithë procesit. Kjo situatë, megjithatë, nuk vlen për të gjithë partnerët e BP, pasi disa mund të mbështeten në psikologë me përvojë të gjerë në punën e traumës, në dritën e konflikteve të kaluara në rajon. Përveç kësaj, edhe psikologët e trajnuar ekzistues, psikoterapistët dhe terapistët e psikomotorikës kërkojnë mësim të vazhdueshëm dhe aftësi adaptuese kur përballen me një fenomen të ri, diçka që është e vërtetë në çdo vend. Së fundi, Ballkani Perëndimor në përgjithësi nuk zbaton procese të standardizuara të vlerësimit në vlerësimin e nevojave të shëndetit mendor të fëmijëve. Megjithatë, në disa zona të rajonit, komponenti psikologjik është jashtëzakonisht shumë i prioritizuar dhe mund të marrë forma të ndryshme (p.sh. Kosova ofron një gamë të larmishme të qasjeve, duke përfshirë terapi në grup dhe seancat terapeutike nënë-fëmijë).
- **Roli i nënave.** Ndërsa të kthyerat femra në Francë i nënshtrohen sistematikisht hetimit dhe ndjekjes penale, në Ballkanin Perëndimor gratë përgjithësisht vendosen në programe rehabilitimi dhe riintegrimi jashtë sistemit të kujdestarisë. Nën at mbeten me fëmijët e tyre, duke u dhënë vazhdimësi fëmijëve si pika e tyre kryesore e referimit. Megjithatë, gratë nuk shihen domosdoshmërisht ose vetëm si viktime, dhe në dritën e kërcënimit të sigurisë që ato mund të paraqesin dhe duke marrë parasysh ndikimin negativ që ato potencialisht kanë te fëmijët, mbikëqyrja dhe monitorimi sigurohet nga profesionistët e përfshirë, duke përfshirë aktorët e sigurisë. Fokus i rëndësishëm i kushtohet ofrimit të trajnimit prindëror, trajnimit profesional dhe mbështetjes ekonomike për nënat për të siguruar që ato të jenë në pozicionin më të mirë për të udhëhequr procesin e rehabilitimit dhe risocializimit të fëmijëve të tyre.
- **Gjyqtari për të mitur.** Në Francë, gjyqtari për të mitur është një lojtar i madh që koordinon masat që do të zhvillohen dhe zbatohen për të mbështetur rehabilitimin dhe risocializimin e fëmijëve të kthyer. Në Ballkanin Perëndimor mungon një figurë e tillë, e cila, krahas koordinimit, mund të luajë një rol shumë pozitiv në sigurimin e një kuadri ligjor me masa dhe ndërhyrje të shtuara, dhe e cila mund të jetë e detyrueshme për përfituesit, kur është e përshtatshme/e nevojshme.
- **Angazhimi i shoqërisë civile** Në Francë, puna me shumë agjenci koordinohet dhe zbatohet kryesisht nga aktorë qeveritarë, por Ballkani Perëndimor ka integruar organizata të ndryshme joqeveritare (OJQ) dhe organizata ndërkombëtare (ON) në ofrimin e shërbimeve për fëmijët e kthyerit. Për shembull, në Bosnjë dhe Hercegovinë, Organizata Ndërkombëtare për Migracionin (IOM) kontribuoi në krijimin e një Fondi të riintegritimit dhe mbështetjes financiare për të kthyerit dhe familjet e tyre, i cili mbështet të kthyerit për të gjetur punë dhe për të siguruar kështu pavarësinë financiare për familjet e tyre. Në Kosovë, si OJQ-të ashtu edhe aktorët shtetërorë janë të përfshirë në vlerësimin e shëndetit mendor të fëmijëve të kthyer. Në Maqedoninë e Veriut, OJQ-të fillimisht nuk u lejuan të punojnë me fëmijët e kthyerit për shkak të aspekteve të sigurisë të qënësishme në këtë fushë të veprimit. Sidoqoftë, qasja ka ndryshuar me kalimin e viteve dhe OJQ-të tani përfshihen në procesin e rehabilitimit dhe risocializimit. Përfshirja e aktorëve të shoqërisë civile, OJQ-ve dhe ON-ve sjell përparësi të shumta, duke përfshirë shërbimin si një strategji për të tejkaluar kufizimet e burimeve dhe një mënyrë për të rritur nivelin e besimit midis komuniteteve dhe institucioneve.
- **Komunikimi strategjik** Ndërsa anëtarët e komunitetit lokal (d.m.th. mësimdhënësit dhe drejtorët e shkollave) ndonjëherë informohen për ardhjen e ardhshme të një fëmije të kthyer, u diskutuan përvoja të ndryshme në drejtim të komunikimit proaktiv kundrejt atij reaktiv. Në Maqedoninë e Veriut, për shembull, shkollat nuk u informuan për historitë e jetës së fëmijëve në rastet e para të të kthyerve. Strategji të ndryshme zbatohen edhe në lidhje me rivendosjen e fëmijës në komunitet. Në lidhje me shkollimin, disa fëmijë të kthyer mund të sfidohen nga përvoja e jetës kolektive dhe rutina e strukturuar. Rrjedhimisht, fëmijët e kthyer jo gjithmonë regjistrohen në shkollat lokale pas kthimit të tyre. Në Prishtinë, për shembull, fëmijët e kthyer ndjekin klasa të veçanta në periudhën pas kthimit të tyre për të shmangur stigmatizimin e mëtejshëm.

Trendet e reja dhe konsideratat kryesore për të ardhmen e afërt

Shtetet e përfshira në menaxhimin e fëmijëve të kthyer presin ardhje të reja së shpejti dhe për disa shtete si Mali i Zi, riatdhesimi i parë pritet së shpejti. Grupet dhe individët që do të riatdhesohen në të ardhmen e afërt mund të paraqesin disa sfida shtesë në një situatë tashmë komplekse. Ekzistojnë shqetësime se grupet e reja të të kthyerve mund të përfshijnë fëmijë që kanë kaluar periudha më të gjata në kampe, ku ata mund të kenë qenë të ekspozuar më tej ndaj përvojave traumatike, si dhe ndaj radikalizimit dhe përpjekjeve për rekrutim. Përveç kësaj, disa shtete, si Bosnja dhe Hercegovina, presin disa adoleshentë në grupin tjetër të të kthyerve. Heterogjeniteti në moshën e fëmijëve mund të përbëjë disa sfida për mbështetjen dhe shërbimet e nevojshme: adoleshentët, për shembull, mund të jenë veçanërisht kërkues në dritën e procesit të formimit të identitetit që zakonisht është pjesë e atyre viteve.

Mbështetja e fëmijëve të kthyer është një detyrë komplekse që kërkon kontributin e palëve të ndryshme të interesit. Përveç kësaj, ajo përfaqëson një angazhim afatgjatë: ndërsa shumë vende janë angazhuar vetëm kohët e fundit në riatdhesimin e fëmijëve, përpjekjet duhet të mbështeten me kalimin e kohës, pasi rehabilitimi dhe risocializimi kërkojnë mbështetje afatgjatë. Simptomat që lidhen me traumat e përjetuara kanë tendencë të zhduken midis 6 dhe 24 muajve pas kthimit. Megjithatë, kjo nuk do të thotë se mbështetja mund të mos jetë e nevojshme për një periudhë më të gjatë. Vlerësimi i ndikimit të masave në fuqi mund të ndihmojë në vlerësimin nëse procesi po vijon pa probleme, por është e nevojshme të pranohet se pengesat janë të mundshme dhe duhet të vendosen mekanizma për t'i adresuar ato.

Rekomandime

- Bashkëpunimi ndërmjet shumë agjencive është thelbësor dhe kërkohen mekanizma për të nxitur bashkëpunimin midis aktorëve të ndryshëm në nivel kombëtar, si dhe në nivel lokal.
 - Aktorët që punojnë në nivel lokal për rehabilitimin dhe risocializimin e fëmijëve të kthyer luajnë një rol qendror në zhvillimin e një plani të përshtatur të riintegrit, si dhe në monitorimin e progresit dhe pengesave.
 - Në kuadër të një qasjeje me shumë agjenci, OJQ-të dhe OSHC-të mund të kontribuojnë ndjeshëm në proces, pasi ato ofrojnë lidhje të forta dhe të drejtpërdrejta me komunitetet në nivel lokal.
 - Bashkëpunimi me shumë agjenci mund të përbëjë disa sfida, pasi aktorë të ndryshëm mund të kenë përparësi të ndryshme ose kultura profesionale dhe mund të mos jenë të vetëdijshëm për rolet dhe përgjegjësitë e tyre përkatëse. Ofrimi i mundësive të tilla si seminarët e përbashkëta të trajnimit mund të ndihmojnë në ndërtimin e besimit dhe nxitjen e marrëdhënieve profesionale.
- Profesionistët që punojnë me fëmijët e kthyer mund të përjetojnë ankth, presion dhe stres në lidhje me pritshmëritë e rolit të tyre: stafit duhet t'i ofrohet mbështetje e vazhdueshme, si dhe një hapësirë në të cilën do të ndajë sfidat.
- Një nga elementet kryesore për praktikuesit që punojnë me fëmijët e kthyer është procesi i ndërtimit të besimit, i cili duhet të përfshijë jo vetëm fëmijën, por edhe nënën dhe anëtarët e tjerë të familjes përkatëse, duke përfshirë familjen kujdestare, nëse është e zbatueshme. Një qasje e hapur dhe bashkëpunuese mund të vendosë bazat për një marrëdhënie pozitive.
- Nënata përfaqësojnë një pikë referimi për fëmijët e kthyer. Kur është e mundur, dhe nëse nuk ndikon negativisht në procesin e risocializimit, marrëdhënia fëmijë-nënë duhet të ruhet dhe të ushqehet brenda kufijve ekzistues (p.sh. përmes vizitave në burg në rastin e nënave të burgosura).

Lexim i mëtejshëm

- RAN (2020). [Vizitë studimore Vizitë studimore: Gratë dhe fëmijët e kthyer – Studimi i një përvoje të vazhdueshme në terren](#), Prishtinë, 10-11 dhjetor 2019
- RAN FC&S. (2021). [Ballafaqimi me fëmijët e kthyer dhe nënat e tyre nga Daesh-i: vlerësimi dhe rruga përpara](#), Online, 9-20 maj 2021
- RAN REHAB. (2021) [Kthimi i LHT-ve dhe familjet e tyre: Njohuritë e praktikuesve për përmirësimin e procesit të kthimit](#), Online, 16 shtator 2021
- RAN (2022). [Menaxhimi i LHT-ve të kthyer dhe anëtarëve të familjes së tyre me fokus në gratë dhe fëmijët e kthyer](#), Online, Ngjarje tematike ndërsektoriale, 14-15 dhjetor 2021
- RAN (2021). [Vizitë studimore në Helsinki Menaxhimi i fëmijëve të kthyer](#), Helsinki, 1 dhjetor 2021
- RAN BURGJET. (2022). [Roli i bashkëpunimit me shumë agjenci në trajtimin e të femrave të kthyer në burg dhe mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve me prindër të burgosur](#), Online, 5-6 prill 2022

Aktivitetet e mëtejshme

U shpreh interes për qasjet me bazë gjinore: takimet dhe hulumtimet e ardhshme mund të vlerësojnë se si **mendimet e lidhura me gjininë** mund të përfshihen më tej në mekanizmat ekzistues të rehabilitimit dhe risocializimit për fëmijët e kthyer.

Mosha e fëmijëve të kthyer (krahas shumë faktorëve të tjerë, siç është ekspozimi ndaj traumave) mund të ndikojë në masat e kërkuara për të lehtësuar riintegrimin e tyre në shoqëri. Fëmijët që u larguan nga vendi i tyre i origjinës si të mitur që kanë arritur **moshën** madhore deri në kohën kur u riatdhesuan përfaqësojnë një rast të veçantë dhe mund t'u nënshtrohen dispozitave të ndryshme si nga pikëpamja ligjore ashtu edhe nga ajo socio-psikologjike: mund të organizohet një takim që përfshin praktikues multidisiplinorë që merren me këtë grup të veçantë të synuar për të shkëmbyer ide dhe praktika të mira se si të adresohet më së miri kjo situatë.